

CSABA LÁSZLÓ

Újra itt a nagy válság?

2009 tavaszán, amikor e sorokat írom, minden korábbinál borúlátóbb elemzések látnak napvilágot a globális gazdaság és benne Magyarország helyzetéről. Hétről hétre kedvezőtlenebb számokkal szembesülünk, és a fellendülés ideje egyre távolabbra tolódik. A borúlátó jóslatok különösen hajlamosak arra, hogy önmagukat beteljesítsék, ezt jól tudjuk. És az sem kétséges, hogy a pénzügyi rendszer tíz-tizenkét évente megfigyelhető összezuhanásáról – amit udvariasan korrekciónak neveznek az elemzők – sosem tudható, pontosan mikor jön, és meddig tart. Csak egy valamit tudunk róla biztosan: véget ér.¹ Ez még az Egyesült Államok legnagyobb megrázkódtatását jelentő 1929–33-as válságra is igaz. Sosem fordult elő tehát, hogy beteljesült volna a marxi profécia, és a piacgazdaság önmagát számolta volna föl, vagyis a szakadatlan visszaesés az államosítások sorozatával tartósan és visszafordíthatatlanul kiszabadította volna a palackból a kommunizmus kísértetét.

A következőkben két fő kérdésre keressük a választ (természetesen a teljesség igénye nélkül és a közérthetőséget szem előtt tartva, lehetőleg elkerülve a szigorúan szak tudományos értekezésekben szokásos kitérőket, lábjegyzetelést és dokumentálást): 1. Megismétlődik-e a történelem, és a piacok meg az állami beavatkozás szerencsétlen elegye pusztító reálgazdasági depresszióba taszítja-e a világot; 2. Miféle új világ vár reánk a válság elmúltával?

Mit tudunk a válságról? Elméleti alapok

A piacgazdaságot kialakulása óta jellemzi a gazdasági tevékenység hullámzása. A közgazdaságtudománynak fontos tárgya a cikluselmélet és a pénzügyi visszaesések elemzése is. Talán nem egészen véletlen, hogy e témához érdemben nem a kockázatokat elvileg nullára szorító pénzügyi közgazdászok és a nyugati elméleti főáram jelentős részben efféle kérdéseket elemző nagyjai tudnak és kívánnak hozzászólni (ők mostanság inkább hallgatnak vagy magyarázkodnak), hanem a gazdaságtörténészek és a történeti-intézményi kérdések iránt még érdeklődő közgazdák.

A témakörben meghatározó munkát tett le az asztalra 1979-ben (és legutóbb 2005-ben) Charles Kindleberger, aki a válság lélektani tényezőit emeli ki. Tanulságos, hogy

a főként a XIX. századra összpontosító elemzés nem a gazdasági fundamentumokkal, a pénzteremtés sajátosságaival, a visszaélésekkel és a szabályozók hibáztatásával érvel, ahogy a tankönyvekben szokásos, hanem a piacok szereplőinek önbeteljesítő várakozását emeli ki.

Hasonlóan gondolkodik a gazdaságtörténész Barry Eichengreen (2003), aki a megelőző, 1997–99-es krízist vizsgálva mutatja be a pénzügyi válságokat: elemzésében az információfeldolgozás tökéletlensége, az utóbbit ellensúlyozni kívánó szabályok és szabályozók erőtlensége látszik meghatározónak. Ő sem a piac természetére vezet vissza a kilengéseket.

Végül, de korántsem utolsósorban Lámfalussy Sándor nemrég magyarul is kiadott kötete (2008) emelhető ki. Lámfalussy a piaci szereplők tanulási képességének és a történelmi emlékezetnek a hiányát, valamint az ebből adódóan rendre újjászülető piaci mítoszok – nem elméletek! – szerepét húzza alá. Értelmezésében a válság eltakarítja a felelősöket mind a pénzintézetek, mind a szabályozó hatóságok éléről. Az új vezetők viszont újszülöttként maguknak tulajdonítják a piac önkorrekciójaként kialakult javulást. Hamarosan erőt vesz rajtuk a növekedési ösztön, és végtelennek tekintik az expanziós lehetőségeket. Nem törődnek azzal, hogy egyetlen piac se bővíthet szakadatlanul, ezért rendre növekményi érdekeltséget vezetnek be. És amikor kiderül, hogy a piac mégsem nő olyan gyorsan, mint kellene, elkezdődik a könyvek szépítése. Bizony, nagy a különbség aközött, hogy valakinek nincs kétes követelése, vagy csak a könyvében nincs kétes követelése. Utóbbi tudatában a szereplők elbátortalanodnak, eladási hullám és pánik tör ki, az árfolyamok összeomlanak, majd kezdődik minden előlről.

Ha valaki nem tudná, hogy az elmúlt három évtizedben minden visszapillantó stúdiumot, így a gazdaság- és az elmélettörténetet is margóra szorították a gazdasági és üzleti felsőoktatásban, akkor talán meg is lepődhet azon, hogy az ilyen egyszerű dolgokkal miért nincsenek tisztában azok, akikre tartoznak, s miért lépnek másodsor is ugyanabba a folyóba. És akkor még nem szóltunk arról, amit Hayek (1974/1995) a tudás látszatának nevezett: hogy a kockázat kezelésére és a gazdasági folyamatok előrejelzésére szolgáló modellek, ha fenntartás nélkül hisznek bennük s nem körültekintően alkalmazzák őket (eszköz helyett céllá válnak), akkor maguk is hozzásegítenek a gazdasági döntések ciklust erősítő voltához. Lord Eatwell (2007), az egyik legtekintélyesebb angol közgazda a válság kitörése előtt évekkel felhívta erre a figyelmet, de intése süket fülekre talált. A „szakemberek” hitelt adtak annak a városi legendának, hogy az Egyesült Államoknak mérete miatt nincs is egységes ingatlanpiaca, vagyis nem képzelhető el ingatlanbuborék létrejötte

¹ A G20 előkészítő dokumentuma szerint akár 2010-re. In: Financial Times, 2009. március 28–29.

az egész országban egyidejűleg. Elhitték, hogy a kockázat kiszámítható és ügyes technikákkal/trükkökkel a világ egészére szétteríthető, következmények nélkül. Elhitték, hogy csak napsütéses idő lehet a világgazdaságban, eső, hófúvás immár soha többé. Lehet most azon élcélődni, hogy efféléket a húszas, hatvanas és kilencvenes években is hittek, s e hitek bizony sokkal inkább mozgatták a piaci szereplők tényleges döntéseit, mint a kemény tények és a gazdasági alapok.

Ma már részletes és alapos elemzések olvashatók arról, hogy miként tört ki és terjedt el a másodlagos jelzálogpiacról indult, majd a globális pénzrendszerre szétterjedt válság (Swan, 2009; Shin, 2008; Györfly, 2009). Ezért ehelyütt csak a legfontosabb megállapításokat összegzem. Mindenekelőtt azt, hogy szó sincs arról, amit naponta hallunk és olvasunk, hogy itt egy tökéletesen szabályozatlan *piac szabadult* volna el, s dühöngésének következményeit nyögi ma az egész világ, míg a kormányok felvilágosultsága ki nem segít a bajból mindnyájunkat, ahogy a G20 és az Európai Unió 2009 eleji kezdeményezései, a bankállamosítások és a világméretű szabályozó hivatalt sürgető német megnyilatkozások mind ebbe az irányba mutatnak.

Az idézett – és az azóta megjelent – elemzések rendre kiemelik, hogy a pénzügyi szféra – mindnyájunk tapasztalatával egybevágóan – bizony nem szabályozatlan, hanem erőteljesen szabályozott volt, és az is maradt. A szabályalkotók pedig egyfelől valóban passzívnak bizonyultak, amennyiben nem éltek az amerikai törvényhozás által az Enron-botrányt követően megszigorított törvények adta lehetőségekkel, másfelől viszont nagyon is szorgosan tevékenykedtek. Ugyanis sokféle kézzel fogható intézkedéssel és tettel – például a lakáshitelezés kvázi államosításával, a hitelkihelyezések „politikai korrektségének” vizsgálatával, az „együttérző konzervativizmus” jegyében a nincstelenek lakáshoz juttatásának szorgalmazásával vagy éppen a kokázatterítő „pénzügyi újítások” elterjedésének eltűrésével, valamint a hitelezési túlfutás engedélyezésével és az esetleges visszaesés elleni biztos FED² fellépés kilátásba helyezésével³ – *maguk járultak hozzá* a kisiklásokhoz. Ez bizony nem a szabadjára engedett piac, hanem a közgazdaságtanban *kormányzati kudarc*ként megismert eset.

2 FED: az Amerikai Egyesült államok jegybankja

3 Ennek egy része a verbális intervenció, másik része a Greenspan által 1987, 1992, 1996, 2001 és 2006 idején alkalmazott gyakorlat, ami konkrétan azt sugallta, hogy semmilyen lufi kipukkadását nem néznék tétlenül, vagyis a piac öntisztulását gátolták és az egészséges félelmet kiiktatták, mi több, ezt még vívmányként is méltatták (a pénzügyi sajtóban).

4 Forrás: IMF Survey, 19 March, 2009, elérhető: www.imf.org, letöltve aznap.

Mit mutatnak a tények?

Miközben a válság jelentős részben, mint láttuk, tudati, lélektani tényezőkből adódik és rajtuk keresztül hat, egyáltalán nem közömbös, hogy a statisztikában mérhető számok mit mutatnak. Hiszen közismert, hogy hőérzetünk a lázat esetleg egyáltalán nem érzi, máskor túlreagálja, ezért ha lehet, mérni kell a tüneteket. Az Európai Központi Bank statisztikája a múlt eseményeit tényszerűen mutatja, ezért érdemes támaszkodni rá, míg az előrejelzések közmondásos bizonytalanságára ismételten föl kell hívni a figyelmet. Ahogy a piaci elemzők 2008 tavaszán a forint erősödését ellenállhatatlannak és tartósnak vélték, 2009 tavaszán az ellenkező vélekedés többségivé válása még nem jelent tényszerűséget. Azt is érdemes megemlíteni, hogy a gazdaság valós teljesítményét általában tizenkét-tizenöt hónap késéssel ismerjük csak meg szerte a világon, és az előzetes adatoknak néha az előjele is megfordulhat.

Mai ismereteink szerint a világgazdaság teljesítménye 2007 után 2008-ban is pozitív volt, ha a lassulás irányzata nem is kérdéses. Az Egyesült Államok GDP-je a negyedik negyedévben 3,8%-kal csökkent, ezzel az éves adat pozitív tartományban maradt. 1,1%-os visszaesés alakult ki Japánban, viszont pozitív érték, 0,9% volt a GDP növekedése az Európai Unió esetében. Igaz, az IMF-nek az e tanulmány lezárásakor kiadott előrejelzése 2009-re egy százalékot el nem érő, konkrétan 0,9% -nyi csökkenést vár, 2010-re azonban ismét pozitív adatokra számít,⁴ és hozzá hasonlóan az Európai Központi Banktól a Világbankig a legtöbb előrejelző is. Ha ezek a számok nagyjából helytállóak, akkor biztosan csak azt tudjuk, hogy *az utolsó igazi nagy és mély, a világgazdaság egészét hosszabb időn át megrázó válság három évtizede, a második olajárrobbanást követően ment végbe*. Az áremelkedések éves üteme az Európai Központi Bank februári havi szemléje szerint az euró-övezetben 3,3 %, az Egyesült Államokban 3,8 % és Japánban 1,4% volt, vagyis deflációról beszélni nem érdemes. Mivel a depresszió sok éven át megfigyelhető, legalább évi 4-5%-os általános visszaesést jelent, erről sem érdemes beszélni. Az európai munkanélküliség 2009 februárjában 8,4%-os, az amerikai 6,1%-os, a japán 4,1%-os mértéket ért el. Ez rosszabb, mint az évtized átlaga, de jobb, mint a kilencvenes éveké volt. Vagyis egyelőre még a makromutatók nem jeleznek páratlan mértékű, a rendszeregészt megrázó, az időnként szokásos visszaesésnél nagyobb megrázó kódotást. Persze kialakulhat, nem vagyunk bebiztosítva semmi ellen, de ez egyelőre a jövő zenéje. S miközben rengeteget olvashatunk a globális pénzügyi rendszer kártekonny voltáról, a számok arra utalnak, hogy a világméretű viszontbiztosítások rendszere, főleg a fedezeti alapok

és a származékos és ellenügyletek révén a reálgazdaság azonnali és önerősítő összeroppanását 2007–2008 során (még) sikerült elkerülni. Ez bizony nem az 1929–33-as időszakot idéző fejlemény, és az összképet érinti!

Miről olvashatunk akkor nap mint nap a híradásokban? Kézenfekvő, hogy a pénzügyi megrázkódtatás elsősorban magát a pénzintézeteket érinti, sok tízezres elbocsátásokkal, leépítésekkel, átszervezésekkel. Érinti nyilván a hitelből lakást vásárlókat, térségünkben a devizában eladósodottakat, és természetesen a reálgazdaság egyes ágazatait. Az előzőekhez kötődően az építőipar, azután a „nélkülözhető” tételeket gyártó autóipar, az idegenforgalom és a vendéglátás, így a közlekedés is, és persze a kiskereskedelem is megérzi a visszaesést, nem is kevésbé. Ha a befektetési bank mint ágazat nagyjából felszámolódott, ugyanazért a felsorolt többi ágról, a hírközlésről, az oktatásról vagy épp az egészségügyről aligha mondhatjuk el. Az Egyesült Államokban gondok forrása lesz, hogy a nyugdíjrendszerben a vállalati magánalapokat – ezen belül a saját cégbe fektetéseket – előnybe hozták az elmúlt években. Most ezek az opciók alig érnek valamit, a biztonságos öregkort nem alapozzák meg. Igaz, nem muszáj mindenkinek ma vagy néhány hónapon belül nyugállományba vonulnia. Ha az előzőekben vázoltakból a derülátó forgatókönyv valósul meg, akkor három vagy öt év múlva – a történelmi trendek meghosszabbítása esetén – a jelenleg elveszettek látszó vagyoni jelentős többlettel térül meg, és fialtathatóvá válik majd. Ugyanakkor Európa nagyobb-részt köztulajdonú nyugdíjrendszereit a pénzpiac válsága csak áttételesen és kevésbé érinti. Az öregedő földrész számára ez a fejlemény korántsem közömbös.

Állításunk szerint a legvalószínűbb az, hogy a pénzügyek mellett néhány, általuk közvetlenül érintett ágazatnak, nem pedig a világgazdaság egészének a visszaeséséről van szó. S miközben nem sugallnánk azt, hogy a piaczgazdaság idegrendszerének jelentősége azonos volna mondjuk a gyógyvízkitermelésével, a tény azért tény marad. A közgazdaságtanban a *szektorális visszaesés* még nem ad alapot a nemzetgazdaságok összességének, a *világgazdaság válságának* megállapításához.

Merre keressük a kiutat?

Mint az ember, ugyanúgy a világgazdaság esetében is bizonyára veszélyes, de jobb esetben haszontalan a diagnózist megelőző terápia. Ha a jelenlegi megrázkódtatásorozatot nem a piac magára hagyása okozta, továbbá a visszahúzó ok a bizalom hiánya, és nem a pénz(források)é, akkor tévúton járnak azok a még oly nagy nevű elemzők és döntéshozók is, akik az összke-

reslet élénkítésével, egyfajta világméretű antidepressziós felszolgálásával (Krugman, 1998) próbálkoznak. Szerkezeti gondokat ugyanis nem lehet kereslet-élénkítéssel, pénzbeumpálással enyhíteni. Az egyik esetben a Nobel-díjas Robert Lucas (1976) által feltárt összefüggés érvényes, amely szerint a mai költekezést látva az emberek holnap inflációt várnak, és megtakarítanak, pont fordítva tehát, mint azt Keynes vélte. Ez magyarázza Japán elvesztegetett kilencvenes évtizedét. A rosszabbik esetben – mint Nyugat-Európában a hetvenes években – elköltik a pénzt, főleg állami programokra, a munkahelyek védelmére. Ekkor azonban nem a termelés nő meg, hanem az infláció – ez a most már tankönyvekben sem ismeretlen *stagfláció* esete.

Miközben a pénzhez jutás (likviditás) közvetett eszközökkel való bővítésére világszerte és itthon is számos intézkedés történt már, ez csak tüneti kezelés. A bizalom visszatértét aligha lehet állami költekezéssel vagy éppen a kamatok lenyomásával elérni. Pontosán ezért teremtett veszélyes precedenst az amerikai jegybank, amikor a szinte nulla kamatlábbal kiadta a kezéből a gazdasági folyamatok monetáris eszközökkel való befolyásolásának lehetőségét. Mivel az amerikai költségvetés már a Bush-korszakban is költekező volt, ennek további erőltetésével aligha lehet a gazdasági szereplőket meghatni. Jól látható, hogy az amerikai és a nemzetközi tőzsdék 2008 negyedik negyedéve óta hetes távlatban már egyáltalán nem reagálnak sem a kamatlépésekre, sem a kormányzati költekezésre. Egy-egy cég vártnál jobb eredménye, vagy az immár – olcsóságuk okán – átvételi célponttá vált jó hozamú cégek vétele, a tartósan alacsony olaj- és nyersanyagárszint, a kiszámítható gazdasági környezet, a továbbra is zajló innovációk, a kisvállalkozások egy körének életképessége és kezdeményezése, a szerkezeti változások sora az, aminek révén előbb átmeneti, majd tartósabb tőzsdei, majd reálgazdasági élénkülés alakulhat ki. Ennek időpontját nem tudjuk, de *bizonyára nem fél évtizednyi vagy évtizednyi távlatról van szó*, mint mondjuk az EU-projektek, a környezetvédelem, a felsőoktatás vagy épp az ország területi berendezkedésének átszabása esetén, amikor ez a szokásos és értelmes lépték.

Ekkor ismét időszerűvé válhat az a felismerés, amelyet Navratil Ákos (1944/2008) fogalmazott meg a világgazdasági válság és a hadigazdálkodás tapasztalatait összegző előadásában. Ő arra hívta fel a figyelmet, hogy az állami beavatkozás elharapózása egyfelől lelassítja a piac öntisztító hatását – ezért is húzódtott el Amerikában a visszaesés egész 1936-ig. Másfelől az állami intervencionizmus állandósulása kioltja a gazdasági alkalmazkodás mikroösztonzóit és a magántulajdont jellemző növekedési hajlamot, ezért a tartós pangás réme valósággyá válhat.

Ebben az összefüggésben veszélyes és az elmélet által sokszorosan kárhozott az ügyintéző gazdaságpolitika (németül *punktualistische Wirtschaftspolitik*) megnyilvánulása, és egyben a kiutat megalapozó stratégiai és egyberendezett gondolkodás hiányára vall, ha az egyes kormányok konkrét érdekcsoportok nyomásának engedve kapkodnak, mint Bernát a ménkü után. A konkrét ügyek száma végtelen, a kormányzókéesség meg az egyik legszűkösebb erőforrás. Magyarország a példája annak, hogy ha egy kormány mindent magára próbál vállalni, semmit sem ér el, és a legszűkebb állami feladatok, mint a köz- és jogbiztonság, az árstabilitás, az államháztartás kiegyensúlyozása sem láthatók el. Az érdekcsoportok uszályába kerülő kormányzás, mint Mancur Olson (1987) negyedszázada írt és magyarul is megjelent kötetéből tudjuk, a lemaradó nemzetek sajátja.

Ha a válság természetéről szóló diagnózisunk legalább részben helyes, akkor a kiút semmiképpen sem lehet a „válságellenes politikának” elnevezett, ódivatú és számos ok miatt eleve kudarcra ítélt kormányzati sürgés-forgás. A kormányzatnak – globális együttműködésben – a kiszámíthatóság megőrzésével célszerű a bizalom visszatértét előmozdítani. Nem maga kelti a bizalmat, még kevésbé a bizalom hatására meginduló beruházást és növekedést, hanem a feltételeinek létrejöttéhez járul hozzá. A rossz példaként említett FED ellenében ezt teszi az Európai Központi Bank, amikor nem fut a piaci hangulat után, viszont nem is folytat doktriner kamatpolitikát. Nem reagál az euró árfolyamának alakulására, de figyel a munkanélküliség szerkezeti elemeinek erősödésére a nagy országokban. A növekedésnek ugyanis az egyik legfontosabb feltétele – és a bizalom visszaszerzésének záloga – az árstabilitás, ami a hosszabb megtérülésű befektetéseket is kiszámíthatóvá teszi, további feltételei pedig a jogbiztonság, a hosszabb időre kiszámítható, egyszerű, átlátható, nem önkényes alkalmazásoktól szenvedő közteher-rendszer.

Számos elemzés – köztük a 2009. februári, a lisszaboni célkitűzéseket elemző bizottsági – mutatott rá arra, hogy az európai földrész viszonylag gyenge növekedési teljesítményének nem olyan konjunkturális okai vannak, amelyeket egy kis pénz bepumpálásával egykettőre orvosolhatnánk. Szerkezeti gondokról van szó, alacsony a K+F és így az innováció, nem elég kiterjedt a kisvállalkozások köre, nem elég széles körű a foglalkoztatás, túl sokakat fizetnek azért, hogy meg se jelenjenek a munkanélküliek a munkapiacra, rövid a munkában töltött idő stb. E mozzanatok egyike sem a világ pénzpiacához kötődő gyengeség, így attól független, távlatos orvoslásra van szükség. Például a foglalkoztatás ügyét az oktatás, a deregulálás és a köztehercsökkentés együttese is csak középtávon képes elérni.

Merre tovább, Magyarország?

Az előadottakból már két előzetes megjegyzés adódik. Egyfelől: bizonyára nem követhetjük ama felhívásokat, amelyek a „múltat végképp eltörölni” kívánák, és egy eddig sosem látott irányban konstruálnák át a mai világot, s benne hazánkat. A XX. század szörnyűségei után a kísérletezést célszerű abbahagyni, inkább a mai világban még működő elemek megőrzésére és javítására kell összpontosítani. Másfelől nyilván az sem járható út, hogy a fennálló viszonyokat önértéknek és eleve védelmezendőnek tekintsük, és minden módosítást eleve népnépszerűsítésnek, a szegények kizsebelésének minősítsünk, anélkül hogy elő- és utókalkuláción alapuló hatásvizsgálatokat végeznénk az egyes konkrét ügyekben.

A magyar gazdaság fejlődését hosszabb távon vizsgáló elemzések (Muraközy, szerk. 2009; Sajó, 2008; Csaba, 2009; Mihályi, 2008; Bod, 2008) egyaránt arra utalnak – eltérő hangsúlyaik mellett is – hogy az ország szekere nem 2008 októberére, még kevésbé a nemzetközi szervezetekkel megkötött megállapodás hatására jutott kátyúba. A növekedés lelassulása 2003 óta figyelhető meg, a megszorításokon és az átrendezéseken túlmutató nagy átszabásokra, rendszerreformokra 1997, a nyugdíjreform óta nem került sor. Különösen szélessé nyílt az olló „költészet és valóság” közt 2002, de még inkább 2004 augusztusa óta, amikor a nagy változásokat ígérő, hetente módosuló, beavatatlanok számára nagy ívűnek tetsző programok sorát szózuhatag népszerűsítette, és néhány kis jelentőségű gyakorlati kísérletre került csak sor. A reformtalanság okai komplexek és elemzésük túlmutat e tanulmány keretein, de a következmény kétségtelenül a teljesítmény csökkenése és a nemzetközi versenyképességi rangsorok mindegyikében kimutatható erőteljes lemaradás. A pénzügyi sebezhetőség nyilvánvalóvá és közvetlenné válása csak tetézte a korábban is meglévő és irányzatában előre látható nehézségek halmazát.

Ha pedig megállapítottuk, hogy a fejfájás oka nem agydaganat, akkor nem a koponya felnyitására vonatkozó ismeretek elsajátítása, még inkább gyakorlati kipróbálása jelenti a sürgős, még kevésbé a fontos feladatot.

A mára kialakult helyzetet elemezve, rá kell mutatnunk arra, hogy egy szociális robbanás fenyegetésének árnyékában óvatosan kellene bánni a bizonytalan kimenetelű és hosszú átfutású tervezeteknek minden feltétel nélküli erőltetésével, bármely ideológia – beleértve az ideológia-mentesség reformszövetségi és bokrosi ideológiáját – hangoztatása mellett is (Soós, 2009). Minden reform ugyanis felülről kezdeményezett, egyberendezett, több év alatt végbevitt és nem utolsó sorban – legalábbis polgári demokráciákban – a társadalom többségének támogatását bíró vállalkozás, vagyis egyáltalán nem a törvényho-

zás pillanatnyi ötven százalék plusz egy szavazatára építő módosításokat jelent. Nyilván igaz, hogy nincs változás érdeksérelem nélkül, de például az a Margaret Thatcher által bevezetett megoldás, amely szerint a munkavállalók mindegyikét – nemcsak a szabad szakszervezet vezetőségét – meg kell szavaztatni ahhoz, hogy a reprezentatív többség véleménye alapján indulhasson a sztrájk, sok mai bolhacirkusznak elejét vehetné. Hasonlóképpen a kormányzás egészének távlatossága, tartalmi vonásainak ismertsége mellett ne állíthassa senki, hogy az uniós agrárkifizetések mérséklődése „meglepetésként érte”, mondjuk a 2014 utáni időszakra vonatkozóan.

Mi tehát a teendő? Az előadottak alapján nem osztjuk azt az Amerikából terjedő tévhitet, amely ismét a kormányzati szabályozás feladatában megbukott közszereplők kezébe tenne mértéktelen és ellenőrizetlen hatalmat, például a pénzügyi szervezetek államosításának és a szerződések visszamenőleges módosításának megengedésével (*Wall Street Journal*, 2009. március 29. Geithner pénzügyminiszter terveiről). Egészenében véve is, miközben elismerjük a válságenyhítő napi intézkedések szükségességét, óvnánk attól, hogy a máról-holnapra élés a kormányzás tartalmává magasztosuljon. Hasonlóképpen óvnánk attól, hogy a nagy bizonytalanságú előrejelzések vitája elvegye a figyelmet a távlatos, bizalomerosztására alkalmas intézkedések meghirdetése és megvalósítása elől. A távlat szavahihető képviselője a visszaesésből kivezető legbiztosabb út lehet.

Magyarország esetében a valódi kérdés nem az, hogy szükség van-e újabb pénzügyi kiigazításra. Inkább az a valódi kérdés, hogy *mi célból, minek az érdekében, milyen technikával és távon, és kinek a hasznára* történjenek ezek a lépések. Hiszen más az, ha az első, s más, ha az utolsó száz nap gazdasági programját készítjük. Más az, ha a „cél a küzdés maga”, s más, ha a cél mondjuk az euró bevezetése, a foglalkoztatás erősítése, a közpénzügyek átláthatóságának megvalósítása, *a tartós és érzékelhető növekedési pályára való ráállás*.

A nemzetközi tapasztaltok szerint nagy jelentősége van annak, hogy a társadalom hitelt ad-e bizonyos személyeknek és programoknak, hajlandó-e bizonyos célokat magának tekinteni, a szereplők mellett a folyamat belátható jó

kimenetelében bízni, avagy sem. A sikeres reformok minden esetben erre az önerősítő körre épülnek. Nem az a kérdés például, hogy egyetlen adónem módosításának a költségvetési hatása mekkora, hanem az, hogy kialakul-e a közterhek felhasználásával, célszerű költségű szerkezetével összefüggő közbizalom? Megvalósítható-e az egyszerű és mindenkire kiterjedő közteherviselés, a közterhek valóságos behajtásával? Látható-e, mire megy el a pénz? A gyorsan növekvő országokban bizony működött az a pozitív visszacsatolás, ami az átláthatóbb gazdálkodás, jobb adófejelem–alacsonyabb kulcsok vonalán haladva nem napok, de nem is évtizedek alatt növekedési tényezővé vált. És ez a válságtól függetlenül, azon túlmutatóan is bizonyára így van. S miközben nem az a kérdés, hogy előbb rosszabbnak kell-e lennie, mielőtt jobb lesz, az azért egyértelmű, hogy áldozatot csak belátható célok érdekében, bizalmi légkörben hoznak milliósámra a gazdaság szereplői. Ehhez nyilván szükséges, de nem elégséges feladat a pénzügyi összeomlás, köztük az árfolyam mélyrepülésének megakadályozása.

A kilábalást tehát a rövid-, a közép- és a hosszútávra szóló tervek szerves *egymásra épüléséből adódó többleterőforrások és az ezek táplálta önerősítő, jó körök* alapozzák meg. Például az euró bevezetése olyan középtávú cél lehet, ami a gazdaságpolitika egészének fazont ad. Vagy a szabálykövető költségvetéspolitikai, az áttekinthető, egyszerű és széles bázisú adózás, az állam közhasznú feladatainak – nem a köz- és jogbiztonság vagy éppen a környezetvédelem – visszametszése biztosan a kilábalás lépései közé sorolandó. Nem kétséges, hogy a gazdaság-élénkítés eszközei közt minden kormány, a szocialista spanyol épp úgy, mint a konzervatív francia él a köztehermérséklés eszközével. Utóbbiról tudjuk, hogy nem csodaszor, önmagában nem teremt munkahelyet mondjuk képzetlen és a segély kultúrájában felnőtt emberek számára. Mégis, e lépés konkrét üzenet mindazoknak, akik a munkájukból kívánnak megélni: ha többet keresnek, több marad a zsebükben. Hasonlóképpen tudjuk, hogy az oktatás társadalmi-nevelő szerepének visszaállítása nélkül a munka becsülete és a munkára foghatóságához nélkülözhetetlen társas készségek elsajátítása széles rétegek számára nem fog „magától” menni, utóbbiak foglalkoztatását pedig az állami segélyek aligha oldják meg.⁵

Ha a válság oka nem a pénzhiány, hanem a bizalmatlanság, akkor a legfőbb feladat éppenséggel a hosszabb távon is hathatós szerkezeti átalakítások elsőségének biztosítása, az oda vezető középtávú intézkedések megalapozása – mondjuk a jól előkészített és több évre érvényes, egymásba fonódó költségvetési és adólépésekkel⁶ –, valamint a tűzoltó intézkedések által vélhetőleg elkerülhetően okozott kár minimalizálása. Ennek érdekében lehet-

5 Például azért, mert a munkaadó inkább kifizeti az érintettnek, csak ne rontsa a levegőt a cég kapuin belül.

6 Nyilván semmi értelme annak, ha az elmúlt évek és a nyolcvanas évek gyakorlata szerint olyan adóátrendezésekkel próbálkozunk, amelyek „nem érintik a költségvetési egyenleget”, illetve olyan költségvetési lépésekbe bonyolódunk, amelyeknek „nincs közvetlen adó- és járulékvonzatuk”, mert mindezek csak a bizonytalanságot erősítik. Igaz, tudjuk (Sajó, 2008; Mihályi, 2008), hogy e butaságnak látszó kétértelműségek és homályos, végrehajthatatlan szabályok a közigazgatás és a vele egybefonódott politikai és vállalati érdekcsoportok szempontjait szolgálják.

séges és szükséges is a könnyen ellenőrizhető, egyben konkrét hatású lépések megtétele, a mikro- és kisvállalkozásokat ellehetetlenítő szabályörvény felszámolása, a hihető és betartható pénzügyi tervezés és az ezen alapuló adóbehajtás mindennapos tétele. A jó hír e tekintetben az, hogy a legnehezebb feladatokat, mint éppen az államadósság GDP-hez mért arányának és a deficitnek a csökkentését egy sor ország megoldotta. Ha ugyanis növekszik a gazdaság, és nem csinálunk új adósságot, az önmagában is kitorést jelent az ördögi körből. Ha nő a teljesítmény, önerősítő jó körök jönnek létre.

Néhány következtetés

Ebben a tanulmányban megkíséreltük, hogy a világ pénzügyi rendszerének 2007–2009 közötti megrázkódtatásából a reálgazdaságot érintő hatások közül a legfontosabbakat bemutassuk. Mivel a közgazdaságtan az arányok művésze, és feladatai közé tartozik mind a diagnózis, mind a terápia megfogalmazása, az írás elején azt a kérdést vizsgáltuk meg, hogy újra eljött-e a nagy válság, és erre tagadó választ adtunk. A második részben Magyarország gondjait taglalva rámutattunk azok hosszú távú és szerkezeti voltára. Mivel ezek nem a világ pénzügyi rendszeréből származnak, ezért a gazdaságpolitika akkor lesz hathatós és társadalmilag felelős, ha e hosszú távú nyavalyák meg-

oldását nem rendeli alá a világ pénzügyi piacain megjelent pánikra adott reakcióknak. Miközben a nemzetközi környezet romlásához konjunktúrapolitikailag is alkalmazkodni kell, a kiutat a *bizalom visszaszerzése, nem pedig a pénznek a gazdaságba pumpálása* jelenti.⁷ Utóbbi távlatos, felelős, hiteles és a korábbi évekkel szembe forduló, vagyis szakszerű gazdaságpolitikával oldható meg. Ennek lényege az, hogy van iránytűje, hosszabb távú célrendszere, egyértelmű és a világ működő részét jellemző értékvalasztása és ehhez kötődő, abba az irányba vivő középtávú stratégiája. Utóbbi nem a népgazdasági, hanem az üzleti terv értelmében és tartalmával fogalmazható meg, vagyis az egyes intézkedésekhez mértékeket, pénzeket és felelősöket(!) is rendelve. Jellemzője ennek, hogy előzetes és – a folyamatban rendszeresen különféle távra – utólagos *hatásvizsgálatok* születnek. Ilyenekre a jogalkotástól az adóbehajtásig, az egészségügytől az agrártámogatásig terjedő körben szükség volna, ami bár a gyakorlatban sosem volt erős, az elmúlt évtizedben meg végleg feledésbe merült. Ettől még akár meg is lehetne próbálni, hiszen eképp a döntéshozók folyamatos visszajelzéseket kapnának arról, nincs-e kátyú a kijelölt úton.

Ebben a közelítésben a foglalkoztatás, a munka alapú társadalom, a növekedés feltételeire összpontosító gazdasági kormányzás jelentik a sarokpontokat. Az államháztartás kiegyensúlyozása – fenntartható módon –, az árstabilitás, a jogállamiság és a szavahihetőség pedig egyfajta kézen fekvő keretfeltétel-rendszert jelentenek, nem pedig öncélt. A változások címzettjének és hasznélvezőjének pedig az egész társadalomnak kell lennie, mint azt a sikeres államokban tapasztalhattuk a korábbi válságok elmúltával, akár évtizedes távlatban is.

7 A bizalom alapozza meg a megtakarítást, főleg a háztartások körében, ami nélkül a beruházásoknak nincs fedezetük. A bizalom teszi hitelessé a hosszú távú – nyugdíj- és egészségbiztosítási és más előtakarékosági – takarékoskodási formákat támogató adókedvezményeket, illetve az ezekben történő tömeges befektetést is.

Hivatkozások

1. Bod Péter Ákos (2008): Reform? Magyar Szemle, 17. évf. 4–5. sz.
2. Csaba László (2009): Hungary: a Janus-faced success story. In: Fosu, A. szerk.: Country Role Models for Economic Success. New York, UNU Press (megjelenés alatt), előzetes változata olvasható a WIDER intézet honlapján: www.wider.org
3. Eatwell, J. (2007): Risk assessment and systemic risk. In: Estrin, S.–Kolodko, G. W.–Uvalic, M. szerk.: Transition and Beyond. New York, Palgrave.
4. Eichengreen, B. (2001/2003): Nemzetközi pénzügyi válságok – mit tehetünk ellenük? Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
5. Györfly Dóra (2009): Szép új világ Amerikában: az állam álmai és a válság valósága. Pénzügyi Szemle, 54. évf. 2. sz.
6. Hayek, F. A. (1974/1995): A tudás látszata. In: HAYEK, F. A.: Piac és szabadság. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
7. Kindleberger, Ch. (1978/2005): Manias, Panics and Crashes: a History of Financial Crises. 5. kiadás. New York, Wiley.
8. Krugman, P. (1998): Depression economics returns. Foreign Affairs, november–december.
9. Lámfalussy Sándor (2000/2008): Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Budapest, Akadémiai Kiadó.
10. Lucas, R. A. (1976): Econometric policy evaluation: a critique. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, vol. 1. no. 1. 19–46.
11. Mihályi Péter (2008): Miért beteg a magyar gazdaság? Budapest, HVG Kiadó.
12. Muraközy László, szerk. (2009): „A jelen a jövő múltja”. Budapest, Akadémiai Kiadó.
13. Navratil Ákos (1942/2008): Irányító szempontok a közgazdaságtanban. In: Navatil Ákos: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban (Vál., szerk. és bev. Hild Márta), Budapest, Aula Kiadó, 303–329.
14. Olson, M. (1982/1987): Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
15. Sajó András (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratemmelése. Közgazdasági Szemle, 55. évf. 7–8. sz.
16. Shin, H. S. (2009): Reflections on Northern Rock: the bank run that heralded global financial crisis. Journal of Economic Perspectives, 23. évf. 1. sz. 101–119.
17. Soós Károly Attila: Mind Gyurcsány, mind a Reformszövetség javaslatai dermesztőek (Varga F. I. interjúja). Menedzsment Fórum, márc. 9. Elérhető: www.mfor.hu
18. Swan, P. (2009): The political economy of the subprime crisis: why subprime was so attractive to its creators? European Journal of Political Economy, 25. évf. 1. sz. 124–132.